Amsterdam University of Applied Sciences

Cadetten aan de bal. Van cricket naar voetbal in Breda en Brabant 1884-1900

Author(s)
Luitzen, Jan; Zonneveld, Wim

Publication date
2018

Document Version
Proof

Link to publication

Citation for published version (APA):
Luitzen, J., & Zonneveld, W. (2018). Cadetten aan de bal. Van cricket naar voetbal in Breda en Brabant 1884-1900. *Jaarboek 'de Oranjeboom'*, *71*, 116-143. https://deoranjeboom.nl/jaarboek-71-2018-116-143/

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: https://www.amsterdamuas.com/library/contact, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Creating Tomorrow

Download date:08 Oct 2026

1. 27 december 1892. Staand, van links naar rechts: Jannette Walen, Bessem, Einthoven, Putman Cramer, Schorer, Coops, Tergast, Nierstrasz, Bosch, Kremer, De Roo van Alderwerelt, Rendorp, Arendsen de Wolff, Beijnen en De Josselin de Jong. Op stoelen: Beijnen, Blussé, Nix, Zeeven en Hioolen. Op de grond: Boeser, Bouman, Beijerinck en Grüschke. (Mulier, *Athletiek en Voetbal*, 172: 'Xlen der Adelborsten en Kadetten')

Cadetten aan de bal. Van cricket naar voetbal in Breda en Brabant 1884-1900

door
Jan Luitzen en Wim Zonneveld

Adelborsten en Kadetten, 27 december 1892

Op 8 december 1889 wordt in Café Central in Den Haag de Nederlandsche Voetbal- en Athletiekbond opgericht. De daarbij betrokken clubs komen uitsluitend uit West-Nederland (Amsterdam, Haarlem, Den Haag, Rotterdam en Delft), maar al snel sluiten zich er meer aan, waaronder, zo schrijft de Haarlemse sportpropagandist Willem 'Pim' Mulier in 1894 in zijn overzicht van deze periode in 'Athletiek en Voetbal': 'de adelborsten en kadetten der Mil. Akademies'.[1] Dat wil zeggen: 'adelborsten' uit Den Helder en 'kadetten' uit Breda. Mulier publiceert daarbij een fraaie verbroederingsfoto met in totaal 24 jongeheren, gestoken in variërend tenue, van sportuitrusting tot zware militaire overjas, poserend op een door bomen omzoomd voetbalveld, met een bal midden voor op het gras.

Omdat Mulier de namen bij de foto geeft, weten we wanneer hij is genomen. Het *Rotterdamsch Sportblad* van 31 december 1892 bevat het verslag van een voetbalwedstrijd, met daarin precies deze namen, met per militair opleidingsinstituut hun veldposities:[2]

> 'Uit 's-Hage. Dinsdag had op de Maliebaan de jaarlijksche wedstrijd tusschen de Cadets en Adelborsten plaats. 't Vorige jaar was de Plaatselijke Commandant van Den Haag zoo vriendelijk (?) geweest den Cadetten op 't laatste oogenblik te laten weten, dat hij hun verbood in hun uniform op een publiek veld te spelen, zoodat die wedstrijd gespeeld moest worden op een ongelukkig stukje land achter den Dierentuin; dit jaar dacht de man er anders over en om 2 uur stonden de elftallen als volgt opgesteld:
> *Adelborsten*: Putman Cramer (goal); de Roo van Aldewerelt en Kremer (backs); Bosch, Rendorp, Boeser (half-backs), Schorer, Zeeven, Gruschke, van Rees, Beynen (forwards).
> *Cadets*: Einthoven (goal); Tergast en Blussé (backs); Bouman, Hioolen, Beijerinck (half-backs), Bessem, Nix, de Josselin de Jong, Beijnen, Nierstrasz (forwards).
>
> Vóór half-time was de bal voortdurend op 't terrain der cadets; de adelborsten hadden dan ook zeker hun werk bekroond gezien, indien de 3 middelste forwards elkander niet zoo in den weg geloopen hadden; Schorer passeerde in den regel goed, en zijn centeren was beter dan van eenige forward der cadets. Slechts twee maal braken vóór half-time de cadets door, Nix doet een hard shot, doch prachtig houdt Cramer het leer uit de goal. Na een half uur spelen worden backs en half-backs weer gepasseerd, en een luid geschreeuw onder de cadets-toeschouwers maakt bekend, dat Breda de leiding heeft: Josselin de Jong was hier *de* man.

1 Mulier, *Athletiek en Voetbal*, 172.
2 Tromp, H.A. 'Uit 's-Hage', in: *Rotterdamsch Sportblad*, 1, nr. 38 (31 december 1892) 2.

> Hoewel na half-time de adelborsten werkten als paarden, slaagden zij er niet in de score gelijk te maken, ook weer 't gevolg van 't "pingelen" der forwards. Toen dus om 3½ uur time gefloten werd, was Breda overwinnaar met 1-0.'

De 'Cadets'-ploeg bestaat uit spelers van Football- en Cricket Vereeniging Volharding en Football-Club Quick van de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Alle zes bestuursleden van Quick spelen mee en vier leden, plus één lid van Volharding: Cornelis Johannes Nierstrasz.[3]

Dit cadettenteam komt op dinsdag 27 december 1892 in het veld tegen de Voetbal-vereeniging Concordia van de marinelegerplaats Willemsoord in Den Helder. Een vergelijkbaar verslag als het bovenstaande verschijnt in *Nederlandsche Sport*, onder de titel 'Army versus Navy'. Daarin wordt vooral werk gemaakt van excuses voor het niet al te hoge niveau: 'Spoedig bleek het dat er goede krachten in beide elftallen schuilen, al is de weinige oefening waartoe dezen spelers de tijd was gelaten, een ernstig bezwaar voor beide clubs'. En het zou 'te wenschen zijn, dat de sport aan onzen militairen stand niet zoo vreemd ware, als thans het geval is'.[4] Beide sportbladen noemen 'Dinsdag' 27 december als wedstrijddatum, terwijl de *Cadetten-Almanak 1894* (p. CXLI) '28 December' vermeldt. Omdat de sportbladen er veel dichter bovenop zitten, nemen we aan dat de latere almanak een vergissing maakt.

Midden achter op de groepsfoto, met bolhoed, staat 'W. Coops', de 'referee'.[5] Johan Willem Georg Coops (1873-1951) is een telg uit een Haagse patriciërsfamilie. Hij is tussen 1888 en 1915 een grootheid in het Nederlandse cricket (bij HCC) en voetbal (bij HVV), met onder andere zeven nationale kampioenschappen met HVV. Willem Coops is ook de schrijver van het verslag in *Nederlandsche Sport*, waarin hij aarzelt over de samenstelling van zijn arbitrale trio: 'Als grensrechters fungeerden de heeren Arendsen, de Wolff en...'.

2. Een fraaie clubfoto uit 1891 van een van de vier dan actieve gymnastiekverenigingen (annex krachtsport/schermen/turnen) op de KMA: 'Algemeene Cadetten-Gymnastiek-Vereeniging' (opgericht 12 mei 1884), 'Gymnastiek- en schermvereeniging T.H.O.R.' (opgericht 18 september 1883), 'Voltigeer-Vereeniging De Voltigeur' (opgericht maart 1889) of 'Gymnastiek-Vereeniging "Asymptoot"' (opgericht 7 september 1880). (Archief Koninklijke Militaire Academie Breda, met dank aan Jack de Graaf)

De dubbele namen zijn hem kennelijk te veel geworden, want op de foto staan ook adelborst Arendsen de Wolff (lid van Concordia) en cadet Jannette Walen (Quick). Zij worden niet vermeld als spelers en draven dan ook als grensrechters langs de lijn. Met spelers en arbitrage komen we nu tot 25 namen, terwijl er 24 man op de foto staan. Speler Van Rees ontbreekt; toch vreemd, een adelborst die op het appèl ontbreekt.

Aan de bomenrij in de achtergrond herkennen we het veld 'op de Maliebaan' in Den Haag (ook vaak Malieveld genoemd), bekend van andere vergelijkbare foto's. Het Malieveld is bovenal een exercitieterrein voor de landelijke Grenadiers en Jagers, maar de Haagse cricket- en voetbalclubs mogen er lang hun wedstrijden afwerken, totdat in het voorjaar van 1898 de militairen het terrein exclusief voor eigen gebruik opeisen.

Doelstelling van dit artikel

In dit artikel geven we een beschrijving van de veldsporten cricket en (vooral) voetbal op de KMA in de vroegste periode, tussen 1884-1900. We zetten dat militaire begin in de context van de beginnende veldsporten in Nederland, en vervolgens van die in Brabant en daarbinnen Breda. We formuleren – bij ons beste weten voor het eerst – antwoorden op vragen zoals de volgende. Welke personen waren erbij betrokken, met welke achtergrond en met welke rol in welke gebeurtenissen? Zijn er overeenkomsten tussen de introductie en opkomst van veldsport in Brabant en op de KMA, en met name voetbal, en de ontwikkelingen elders in Nederland? Speelt daarin cricket dezelfde 'vader-rol' als we eerder vonden voor elders in Nederland, met name voor steden als Haarlem, Den Haag en Amsterdam?[6] Zijn er ook ontwikkelingen die juist specifiek waren voor de KMA, en zo ja, welke waren dat? Na onze paragraaf-gewijze discussie, vatten we aan het eind de belangrijkste bevindingen samen.

Jan Jacob Blussé (1870-1931)

Linksback van het cadetten-team van 1892 is Jan Jacob Blussé. Hij heeft als een van de weinigen een echte sportcarrière gehad. En wat voor een: pure topsport, waarvoor hij een militaire loopbaan opgeeft. Geboren op 12 december 1870 in Brielle, groeit hij op in Indië, waar zijn vader Pieter Blussé (1838-1921) is aangesteld bij de landraad op Java, de rechtbank voor de inheemse bevolking. In 1879 keert het gezin terug naar Nederland.

Jan Jacob volgt middelbaar onderwijs op de kostschool 'Instituut H. Lauer' in Arnhem, gerund door de vader van de latere sportjournalist Leo Lauer, waar hij fanatiek aan allerlei sporten doet. Hij komt in juli 1888 op de KMA, bij de afdeling 'infanterie hier te lande', in dezelfde lichting als de spelers Henk Hioolen (genie) en August Tergast (cavalerie).

Voor sport is Jan Jacob uitstekend te porren. Hij is in 1889 lid van zowel Quick als Volharding, in 1890-1892 president van Quick en in 1891-1893 ook president van Volharding. Een KMA-sportbobo dus. Hij organiseert sportieve concoursen en is ook nog eens actief in 1889-1892 in de KMA-'Lawn-Tennis-Club "Sub Prosit"'. In augustus 1891 wint hij een wielerrace 'voor cadetten en adelborsten', een pauzenummer tijdens de nationale kampioen-

3 *Cadetten-Almanak 1893*, XCVII-C.
4 C[oops], W[illem], 'Army versus Navy', in: *Nederlandsche Sport*, 11, nr. 545 (31 december 1892) 7.
5 Tromp, 'Uit 's-Hage'.
6 Luitzen en Zonneveld, 'Kicksen en Wickets'; Luitzen en Zonneveld, *Hoe voetbal verscheen in Nederland*. Passages uit deze paragraaf zonder specifieke bronvermelding zijn gebaseerd op genoemde twee studies.

schappen op de dat voorjaar geopende wielerbaan van Arnhem. In 1894 wordt hij vermeld als 'erepresident' van Quick. Geen wonder dat hij een jaar doubleert en 'pas' in 1893 afzwaait.
Jan Jacob trouwt in september 1894 met Cornélie Frédérique Hinlópen, een geboren Haagse officiersdochter. Stationering in Amsterdam bepaalt dan zijn verdere levensloop. Hij vraagt en krijgt vrijstelling van militaire verplichtingen ('zonder bezwaar voor 's Rijks schatkist'), begint als burger op het assuradeurskantoor van Eyken Sluyters in Amsterdam, en: gaat roeien. Nationaal is hij van 1895 tot 1903 veruit de beste skiffeur, maar ook internationaal kan hij uitstekend mee. Hij boekt grote overwinningen in Frankfurt en op de Seine bij Parijs, en pakt ereplaatsen bij de beroemde wedstrijden van Henley-on-Thames.
Hij overlijdt op 24 juli 1931 in Amsterdam en de kranten schrijven: Blussé is 'in zijn hart officier gebleven'.[7]

3. Jan Jacob Blussé als skiffeur.
(Feith, *Het Boek der Sporten,* 284)

Frans Thomas Jannette Walen (1873-1919)

Frans Jannette Walen, de grensrechter in december 1892, is de enige van de 24 die *als militair* een belangrijke carrière heeft in de Nederlandse sportwereld. Hij wordt geboren op 23 mei 1873 in Batavia. Vader Jean Pierre (1831 Amsterdam-1913 Batavia) is hoofd van de handelsfirma Tiedeman & Van Kerchem en voorzitter van de Kamer van Koophandel. Het gezin verblijft in de jaren 1883-1885 in Den Haag, waar een aantal kinderen vermoedelijk bij familie wordt ondergebracht.
Frans volgt de opleiding 'genie' op de KMA van 1890 tot 1894, waar hij lid is van zowel Volharding als Quick. Als hij in 1897 wordt geplaatst bij de Staf der Genie in Utrecht, belast met het onderhoud van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie, trouwt hij daar met Margaretha Wilhelmina 'Maggy' Froger (1876-1962), uit een familie vol militairen. Van 1901 tot 1906 verblijven ze in Indië, waar Frans werkt aan infrastructuur voor militaire doeleinden, onder meer in Atjeh. Na terugkeer wordt hij geplaatst in Breda, Utrecht en Amsterdam, is hij tijdens de Eerste Wereldoorlog 'stellingcommandant' in Den Helder en in 1918, inmiddels luitenant-kolonel, commandant van de Genietroepen in Utrecht, waar hij op 16 mei 1919 plotseling overlijdt.
Frans en Maggy zijn grootheden in de vroege Nederlandse hockeysport. Zij behoren in 1906 tot de oprichters van de Bredasche Hockey en Bandy Club (BH&BC), die speelt op het terrein van de Chassékazerne. In Utrecht zijn ze de steunpilaren van de in 1906 opgerichte Utrechtsche Gemengde Hockey Club, die speelt op een militair exercitieterrein buiten de stad bij De Bilt en in 1927 fuseert met de Stichtsche Cricket Club tot S.C.H.C.[8]
Frans is vanaf 1910 secretaris-penningmeester van de Nederlandse Hockey- en Bandybond, in welke functie hij de 'Regels voor het Hockeyspel' opstelt. Hij wordt in 1913 lid van het nieuwe Nederlandsch Olympisch Comité, onder voorzitterschap van F.W. 'Frits' Baron van Tuyll van Serooskerken.
Maggy is vanaf 1913 de drijvende kracht van het dameshockey bij U.G.H.C. en 'captain' van een Nederlands dameselftal dat in maart 1914 een succesvolle tournee door Engeland maakt. Ze is jarenlang secretaris van de Nederlandsche Dames Hockey Bond (die pas in 1941 fuseert met de K.N.H.B.) en speelt tennis op landelijk niveau. Na het overlijden van Frans vestigt ze zich in Breda. In 1936 wordt door de Dames Hockey Bond een jaarlijks toernooi om de Jannette Walen-beker ingesteld, dat tot in de Tweede Wereldoorlog wordt verspeeld. Ze overlijdt in 1962 in Wassenaar.

De introductie van cricket en voetbal in Nederland

Cricket en voetbal komen in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw systematisch uit voorbeeldland Engeland. Na tijdelijke clubactiviteiten in Utrecht (1856-1860) en Amsterdam (1871-1876), wordt in 1875 cricketclub Utile Dulci opgericht door de in de Engeland opgegroeide Nederlandse gymnasiumleerling John Richard Dickson Romijn, en in 1878 de Haagsche Cricket Club, met als een van de initiatiefnemers zijn vader Pieter Romijn. Een belangrijke gebeurtenis in de vroege Nederlandse cricketwereld is het bezoek van de Engelse Uxbridge Cricket Club, die op 26 en 27 augustus 1881 een propagandawedstrijd komt spelen in Den Haag op het Malieveld. Daar ontmoet het een bij elkaar gehaald Nederlands combinatieteam, met spelers van Utile Dulci en H.C.C., uit Haarlem en van de kostschool Noorthey uit Voorschoten. Op dat instituut wordt al sinds 1845 op en af cricket gespeeld, op initiatief van Engelse leraren die door de leiding worden ingezet in een internationaal curriculum, gericht op zowel mentale als fysieke vorming van de leerlingen. Uxbridge wint met grote cijfers, maar de Nederlanders leren veel.

Op Noorthey wordt vanaf de jaren zestig incidenteel gevoetbald, maar meer systematisch vanaf 1878, gezien hun eigen verslagen in de schoolkrant.

4. Een prachtige clubfoto uit 1891 van een van de drie dan actieve tennisverenigingen op de KMA: 'Cavalerie Lawn-Tennis Vereeniging "De Huzaar"' (opgericht 21 september 1885), Lawn-Tennis-Club 'Sub-Prosit' (opgericht 15 oktober 1889) of Lawn-Tennis-Club 'Sport' (opgericht 5 april 1890). (Archief Koninklijke Militaire Academie Breda, met dank aan Jack de Graaf)

7 Lauer, Leo, 'Portretten met de lens en met de pen', in: *Sport in Beeld*, 4, nr. 1 (3 januari 1928) 20-21.

8 Royen, H.L. van, 'Ter herinnering aan F.T. Jannette Walen', in: *De Ingenieur*, 34, nr. 32 (8 september 1919) 598-599; Booy, Francine de, e.a., *Het Wonder van Bilthoven.*

Na de propagandamatch met Uxbridge schieten op veel plaatsen in Nederland clubs uit de grond. Dat leidt tot de oprichting van de Nederlandsche cricketbond op 30 september 1883 in Den Haag, met veel clubs uit het westen des lands, maar ook uit Deventer, Nijmegen, Leeuwarden en Zeeland. Cricket bloeit als eerste grote Nederlandse veldsport, maar tegelijkertijd ligt hier de kiem van het voetbal. Als de cricketvelden in het najaar nat en zompig worden, kan er nog prima op worden gevoetbald: cricket 's zomers en voetbal 's winters, door vaak dezelfde jongelui. Winterstop: nog nooit van gehoord.

Een goed voorbeeld van deze ontwikkeling is Haarlem, waar jonge spelers van het cricketclubje Rood en Zwart, begonnen in het voorjaar van 1881, zich in september na 'Uxbridge' tot een club met bestuur en regels organiseren en eind oktober gaan voetballen – zij het dan nog in rugbyvorm. Tot de initiatiefnemers behoren David van Lennep, uit de bekende Haarlemse familie van culturele en maatschappelijke kopstukken, en Pim Mulier, die later Rood en Zwart het 'protoplasme' zal noemen van het befaamde HFC. In Amsterdam gaat de in maart 1882 opgerichte cricketclub 'Sport' rond 1884-1885 voetballen onder invloed van de Noorthey-alumni Frans Waller en Daan Wolterbeek.

Vergelijkbare ontwikkelingen doen zich voor in Rotterdam en in Den Haag. In de residentie gaat cricketclub Olympia, opgericht in 1881, vanaf 1883 voor zijn leden voetbal faciliteren. In juni 1885 wordt de Enschedesche Football Club opgericht op initiatief van Bernard van Heek, telg uit de bekende textielfamilie die in Engeland stage heeft gelopen; het is de enige plek in deze vroege periode waar voetbal niet volgt uit cricket, maar op zichzelf ontstaat. Vlak daarna volgt Prinses Wilhelmina en de twee fuseren in 1888.

Vanaf oktober 1886 worden er initiatieven ontplooid om interstedelijk te gaan ballen. Links en rechts dagen clubs elkaar uit, maar de eerste twee echte voetbalmatches worden op 21 november en 19 december 1886 gespeeld tussen Muliers Haarlemsche Football Club en 'Sport' uit Amsterdam. HFC verliest beide keren: thuis op de Koekamp met 5-3 en uit in het Vondelpark met 3-0; 'Sport' bestaat dan ook voor het grootste deel uit in Amsterdam werkzame Engelsen.

Wedstrijdvoetbal komt goed op gang in 1887-1888 met clubs als HFC, Olympia Den Haag dat al gauw HVV wordt, de Amsterdamsche Voetbal Vereeniging en RAP in Amsterdam, Concordia en Olympia in Rotterdam, en de Enschedese clubs. In 1888-1889 leveren paarsgewijze uit- en thuiswedstrijden bij elkaar opgeteld een eerste informele competitie op, met als winnaar Concordia Rotterdam. In december 1889 wordt dan in Den Haag de Nederlandsche Voetbal- en Athletiek Bond opgericht, die in 1890-1891 zijn eerste officiële competitie organiseert.

Met cricket- en (een paar jaar later) voetbalclub Olympia uit Den Haag valt een naam die zal voeren naar Brabant. Mulier schrijft in zijn *Cricket* van 1897 dat de oprichtingsvergadering van Olympia plaatsvindt 'in October 1881, ten huize van den heer A.W.A. de Kock van Leeuwen', die dan 'pres.' wordt. En hij benoemt ook andere nieuwe bestuursleden, zoals J. von Mühlen als vice-president. Jonkheer Johan Carl Ferdinand von Mühlen (1868-1953) is de latere vice-admiraal, adjudant in buitengewone dienst van koningin Wilhelmina en particulier secretaris van prins Hendrik der Nederlanden. Binnen dit Olympia komt in 1883 voetbal tot stand:

> '1883. [...] Het was de Cricketclub Olympia (opgericht in 1881), welke aan hare leden, die niet het geheele jaar door wilden cricketen, gelegenheid verschafte om te voetballen. Voor niet-leden stelde zij ook de gelegenheid open tegen betaling van *f* 1.- en bijna

> alle leden der H[aagsche] C[ricket] C[lub] sloten zich bij haar aan. Van '83-86 werd voetbal vooral zo nu en dan bij koud weer gespeeld.'[9]

Aart Willem Adriaan de Kock van Leeuwen (1868-1944) is echter de naam om te onthouden: hij komt als Bredase cadet verderop nog terug.

Het begin van cricket en voetbal op de KMA

In het KMA-jaaroverzicht in de *Cadetten-Almanak 1885* wordt de oprichting van Cricket-Vereeniging Volharding op 14 april 1884 slechts impliciet genoemd: 'Het begin van den cursus 1884-85 kenmerkte zich in het Cadettenleven door een streven naar meerdere vereeniging, meerdere samenwerking. Er werden een groote Gymnastiek- en een Schermvereeniging opgericht. [...] Naar ons oordeel hebben bovenbedoelde vereenigingen slechts dan eene toekomst, wanneer de oefeningen ordelijk, militairement, plaats hebben.'[10] Kennelijk is de cricketclub nog te klein en onbelangrijk om apart te noemen.

De eerste president van Volharding is cadet Henri Brondgeest (1865-1928). Terugkijkend in *De Revue der Sporten* in 1909 schrijft hij:

> 'Van mijn jeugd af wijdde ik mij reeds aan alle takken van sport. Op de Kon. Mil. Acad. te Breda werden [...] de lichamelijke oefeningen voornamelijk door den Generaal den Beer Poortugael sterk aangemoedigd, en was ik als cadet de stichter van de Eerste Cadetten Cricket en Lawn-tennis club. Als huzarenofficier nam ik aan alle groote en kleine rennen in ons land deel, won vele eerste prijzen, zoowel in flat als hurdleraces en steeple chases, maakte verscheidene afstandsritten, deed jaren aan zeilsport en automobilisme, kwam met succes als meester op alle wapens in schermwedstrijden uit, behaalde veel prijzen met kunst en schoonrijden op 't ijs, kortom, er is geen tak van sport, of ze werd door mij beoefend.'[11]

Een allround sportman dus, deze Henri, naast oprichter van Volharding ook op 21 september 1885 van Cavalerie Lawn-Tennis-Club De Huzaar; en hij turnt ook nog, als 'voorwerker' bij de op 12 mei 1884 opgerichte Algemeene Cadetten-Gymnastiek-Vereeniging.[12] In 1922 constateert de sportjournalist Leo Lauer dan ook: Henri blies 'als jonker al op de Academie [...] verschillende clubjes leven in, en noemt zich zoodoende nog de betovergrootvader van Velocitas'.[13]

Betovergrootvader: in zoverre terecht dat uit het cricket van Volharding een jaar later, op 30 oktober 1885, het voetbal voortkomt, in de vorm van de Footballclub Quick, die later zal transformeren tot Velocitas. Maar ook onterecht, want Henri is maar anderhalf jaar president van Volharding. Hij verdwijnt uit het cricket als hij in september 1885 De Huzaar opzet en zich zijn verdere cadettentijd op lawntennis toelegt, afgewisseld met

9 Coops, *Geschiedenis 's Gravenhaagsche*, 49-50. Dit boekje met geschiedschrijving van de vroegste Haagse veldsport wordt in 1898 samengesteld door Hendrik Engelbertinus Pieter Coops (1868-1917), de oudere broer van Willem Coops, de scheidsrechter bij de voetbalwedstrijd van december 1892.

10 *Cadetten-Almanak 1885*, CXLI-CXLII.

11 NN, 'Henri Brondgeest, onze talentvolle acteur, wordt aviateur', in: *De Revue der Sporten*, 3, nr. 22 (13 oktober 1909) 348-349.

12 *Cadetten-Almanak 1885*, LXXVIII-LXXIX en LXXXIV; *Cadetten-Almanak 1886*, LXXVI- LXXVII en LXXXIV-LXXXV; *Cadetten-Almanak 1887*, LXXXV; *Cadetten-Almanak 1888*, LXXXVIII.

13 Lauer, Leo, 'Henri Brondgeest jubileert. (Een sportief acteur)', in: *De Revue der Sporten*, 15, nr. 21 (25 januari 1922) 501.

gymnastiek. Henri kan nog best met zijn medecadetten tegen een bal hebben getrapt, maar hij is juist *niet* bij de start van het militaire voetbal in clubverband betrokken geweest.

Diederik Hendrik 'Henri' Brondgeest (1865-1928)

Henri Brondgeest wordt geboren op 16 oktober 1865 te Paroeng Djaya, als zoon van Albertus Karel Brondgeest (1834-1894) en Ida Gustavina Lijdia Burgemeestre, in een gezin van zeven kinderen. Henri's vader is officier der cavalerie in het Nederlands-Indisch Leger, wordt later chef van firma B. van Leeuwen & Co. in Soerabaja en als hij definitief terug is in Nederland, vanaf 1881 in Haarlem en vanaf 1892 in Breda, staat hij geregistreerd als koopman.

In de Indië-periode reist het gezin regelmatig op en neer naar Nederland, voor familiebezoek, maar ook om van tijd tot tijd her en der kinderen voor schoolopleiding achter te laten. Henri komt circa 1876 naar Nederland. Zijn schoolcarrière is vooralsnog onbekend. In september 1883 begint hij op de KMA, waar hij tussen 1883 en 1888 wordt opgeleid tot huzarenofficier.

Maar Henri's professionele belangstelling ligt elders. Vrijwel meteen na zijn bevordering tot 'tweede luitenant der cavalerie bij het 3e regiment huzaren' in Den Haag, hangt hij zijn 'kepi, attilla en sabel aan den kapstok' en wordt hij toneelspeler. Hij trouwt in 1889 in Londen met Theodora Bouwmeester, een jonge actrice die later bekend zal worden als Theo Mann-Bouwmeester, maar het huwelijk loopt in 1899 op de klippen. Hij richt zijn eigen toneelgezelschap op, het Brondgeest Ensemble, waarmee hij onder meer door zijn geboorteland toert. In 1907 wordt hij benoemd tot directeur van het Residentie Tooneelgezelschap, dat vanwege financiële malheur een kort leven beschoren is. In 1911 is hij in Nederlands-Indië gastspeler bij het gezelschap van Eduard Verkade.[14] Henri Brondgeest overlijdt op 19 juni 1928 in Weltevreden, dan 62 jaar oud.

5. Henri Brondgeest rond 1888. (Collectie RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (Collectie Iconografisch Bureau) 0001527632, foto 17.

Henri Brondgeest zal mede ontvankelijk zijn geweest voor sport, omdat zijn oudste broer Albertus tussen 1874-1879 verblijft op instituut Schreuders in Noordwijk, een jongenskostschool met nauwe banden met Noorthey, waar cricket dan al jaren onderdeel van het fysieke curriculum is.[15] De generaal die volgens Brondgeest lichamelijke oefening op de kazerneterreinen aanmoedigt, is Jacobus Catharinus Cornelis den Beer Poortugael (1832-1913), dan 'Kolonel van den Generalen Staf', die tussen 1883-1885 als 'gouverneur' de algehele leiding heeft over de KMA.[16]

Er is iemand met een nog levendiger sportachtergrond die de militaire jongelui aangemoedigd zal hebben tot Engelse sporten. Geboren in Kortgene in Zeeland en van goede komaf – één opa notaris, een andere opa burgemeester, pa griffier bij het kantongerecht en broer majoor – is Karel Johan van den Bussche (1852-1888) vanaf 1 september 1881 leraar aan de KMA. Hij is dan nog 'Officier van Administratie bij de K.N. Zeemacht', maar vanaf 1883 is hij 'Oud-Officier', en dus 'burger-leeraar', tot aan zijn vroege dood in 1888.[17] Hij geeft aardrijkskunde en Engelse taal- en letterkunde. Hij is geen *native speaker*, maar heeft waarschijnlijk wel een vergelijkbare invloed bij het promoten van Engelse cultuur, inclusief sport, binnen de kazernemuren. In juni 1876 vertrekt hij naar Batavia en hij verblijft daar ruim drie jaar, zodat hij een aantal jaren in een omgeving verkeert waarin Engelse sport vroeger dan in Nederland in de praktijk wordt gebracht, namelijk Nederlands-Indië. Als hij in juli 1879 met verlof is teruggekeerd, krijgt hij eind van dat jaar een stuk in *Het Nieuws van den Dag* gepubliceerd, waarin hij zo ongeveer als eerste Nederlander de aandacht vestigt op de moderne Engelse sport en op de gepercipieerde fysieke superioriteit van de beoefenaars ervan; in een adem veegt hij ook nog eens de vloer aan met de stijfheid van het Nederlandse binnenzitten:

> 'Als we even kijken naar onze Engelsche buren in het spelen van het kalme croquet, het vroolijke foot-ball, het krachtige cricket en het gracieuse lawn-tennis, en zien hoe levendig de blik, hoe gekleurd de wang en hoe prettig de toon ook dáár is, dan denkt men met verdriet aan onze sociëteiten en theetafels, en beseft de oorzaak van forschheid en natuurlijkheid ginds tegenover loomheid en schuchterheid hier. [...] Onze heeren maken een *loopje*, onze dames zijn bijna altijd binnen 's muurs, en onze jongens zijn na de voorbereidende school te deftig om te spelen. Ginds recipieert men in den tuin, men rent, en stoeit, en speelt; hier wordt men op een stoel geplakt, en wee! als men niet praat.'[18]

Deze opvatting over moderne sporten zal Van den Bussche ongetwijfeld uitgedragen hebben voor de klas op de KMA.

Naast Brondgeest komen we in het eerste bestuur van Volharding ook een oude bekende tegen: Aart de Kock van Leeuwen is de secretaris-penningmeester. Hij heeft tussen 1881 en 1883 bestuurservaring opgedaan als eerste president van de Haagse cricketvereniging Olympia, maar uit het bevolkingsregister in Den Haag blijkt dat hij al op vijftienjarige leeftijd wordt uitgeschreven naar de KMA in Breda, op 3 september 1883, piepjong voor een aspirant-cadet.

Het derde lid van het eerste Volharding-bestuur, de commissaris van het materieel, is tweedejaars cadet Charles Eugène Marie Bruijn (1865-1941) uit Bavel, dan ook lid van de pas opgerichte Algemeene Cadetten-Gymnastiek-Vereeniging en van een van de vele schietverenigingen, die van de huzarenopleiding: de Cavalerie-Schietvereeniging Kilacadmon. Hij blijft maar één jaar lid van Volharding.

Volharding heeft bij aanvang acht leden, en met de drie bestuurders erbij vormen ze dus precies één elftal: Carel Adolf Herman Willem Gerard 'Carel' Eyken (1866-1936),

14 Wolf, 'Brondgeest. 1892-1917', 385-386 en http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Bouwmeester. Zie levende beelden van Henri op https://www.openbeelden.nl/media/785774/Het_dertigjarig_toneeljubileum_van_henri_brondgeest.
15 Dozy, *Latijnsche school*, 17.
16 *Cadetten-Almanak 1885*, XXVIII.
17 *Cadetten-Almanak 1882*, XXXII; *Cadetten-Almanak 1884*, XXXIII.
18 Bussche, K.J. v.d., 'Ingezonden', in: *Het Nieuws van den Dag* (31 december 1879) 6.

Gerardus David Adriaan Schreuder (1867-1936) en Theodorus Gerardus Petrus Adrianus Boom (1865-1950) uit Haarlem, Rudolf Jentink (1867-1921) en Joachim Albert van Hoogstraten (1865/6-?) uit 's-Gravenhage, Johan François Barthold Kalff (1866-1958) uit Utrecht, Cornelis Sandt van Nooten (1865-1929) uit Deventer en Eduard Constant Karel Völcker (1866-1943) uit Gorsel.[19] De genoemde plaatsnamen komen uit de *Cadetten-Almanakken*, maar moeten wel in perspectief geplaatst worden. Het zijn de grotere plaatsen waar ze gewoonlijk de middelbare school doorlopen en van waaruit ze naar de KMA gaan, maar zijn niet per se hun geboorteplaatsen, of plaatsen waar ze hun vroege jeugd doorbrengen en opvoeding genieten, en waar vaak hun naaste familie nog woont.

Na anderhalf jaar presidentschap van Volharding wordt Henri Brondgeest in 1885 opgevolgd door Aart de Kock van Leeuwen. Hij vormt een bestuur met zijn mede-Hagenaars Van Hoogstraten (1e captain) en Jentink (materiaalcommissaris) en de Haarlemmer Carel Eyken (secretaris-penningmeester). In ieder geval Eyken brengt waardevolle cricketervaring in, want hij is voorafgaand aan de KMA van 14 juli 1882 tot 31 augustus 1883 lid van de jonge Haarlemse cricketclub Rood en Wit. In 1887 zal hij in Breda president worden van Volharding. Volharding-lid Johan Kalff is op 26 april 1882 in Utrecht een van de oprichters geweest van de gymnasium-cricketclub Sphaerinda.[20]

Een paar maanden na de oprichting van Volharding arriveert medio 1884 nog meer cricketinbreng op de kazerne, met twee eerstejaars cadetten met ook een Haarlemse Rood en Wit-connectie: Willem Pieter Rochell (1866-1895) is tussen 3 oktober 1881 en 11 september 1882 lid van Rood en Wit en jonkheer Johannis Coenraad Cornelium 'Coen' Sandberg (1869-1942) heeft twee oudere broers die van 1882 tot 1885 lid zijn.

Al die inbreng vanuit Den Haag en Haarlem is opvallend: het zijn gekende vroege veldsportcentra. En het gaat nog door. Op initiatief van het Haags-Haarlemse Volharding-bestuur wordt aan het eind van het cricketseizoen op 30 oktober 1885 de 'Foot-Ball-Club' Quick opgericht, zodat de Engelse sporten gescheiden worden: Volharding voor cricket en Quick voor voetbal, met in het begin hetzelfde bestuur. Net als elders in Nederland komt in Breda aantoonbaar georganiseerd voetbal dus voort uit cricket en de KMA is met zijn jaarlijkse almanakken een van de plaatsen waar gedetailleerde informatie over deze ontwikkeling mooi is vastgelegd.

Dat Willem Pieter Rochell sportieve kwaliteiten paart aan bestuurlijke aanleg, onderkennen de Volhardingers ook, want in het voorjaar van 1886 wordt deze Haarlemmer secretaris-penningmeester, als opvolger van Eyken. Hermanus Lamberts (1868-1944) uit (ook al) Den Haag neemt als materiaalcommissaris het stokje over van Jentink.

Van 1884 tot diep in 1891 blijven de veldsporten binnen de muren van de KMA. Geen bezoekjes uit of thuis, geen wedstrijden. Dat is een gevolg van een strenge regel, uitgevaardigd door de leiding, dat cadetten de Academie buiten de deur als herkenbare militairen moeten vertegenwoordigen, met inbegrip van het daarbij behorend tenue: niet met fladderende shirts en broeken en bemodderde knieën tussen de burgers. Dat komt in de praktijk neer op een verbod van sporten buiten de kazerne.[21] Op 23 september 1891 'en volgende dagen' faciliteert Volharding wel op het kazerneterrein 'hardlooperijen' en van 20-28 april 1892 een 'concours' met over de diverse dagen uitgesmeerde 'atlethieke' wedstrijden, zoals cricketbowlen, 'Ver gooien met Cricketbal', 'beste batsmen', 'drijven met voetbal' en 'Ver trappen', en ook hardlopen komt opnieuw aan bod.[22]

Wedstrijdsport vanaf 1891

Als op 17 oktober 1888 in Den Helder de Adelborsten-football-club Concordia wordt opgericht, ontstaat voor de KMA'ers de mogelijkheid om buiten de eigen kazerne te gaan spelen, in onderling militair verband. Toch duurt het nog tot 28 december 1891 voordat Quick en Concordia voor het eerst tegen elkaar uitkomen. Er is 'eenige tijd geleden' al een uitdaging van de adelborsten geweest, maar die werd door de cadetten afgeslagen, kennelijk omdat ze zich onvoldoende voorbereid vonden op wedstrijdvoetbal.[23] Maar als het zo ver is en de partijen op de Maliebaan staan, doemt er een totaal ander probleem op. De plaatselijke commandant blijkt er eigen ideeën op na te houden:

> '[P]lotseling [verspreidde] het verpletterend bericht aan onze zijde [...], dat het den Cadetten verboden was op de Maliebaan te spelen, tenzij dit geschiedde geheel in uniform, een onderneming waar wij geen seconde over dachten.'[24]

Er komt noodgedwongen een 'volksverhuizing' op gang van spelers en toeschouwers naar de Oud-Wassenaarscheweg, waar een veld 'den bannelingen een asyl aanbood'. Het geïmproviseerde veld is bijzonder blubberig, maar iedereen is blij dat er toch nog gevoetbald kan worden.

De historische wedstrijd gaat van start met tien spelers aan beide kanten. Cadet-goalkeeper Willem Lodewijk Einthoven ontbreekt omdat hij 'in den Haag aangekomen, den koers kwijt raakte en dien dag niet meer terecht kwam', en de adelborsten moeten het zonder Johann Gottlieb Grüschke doen, een van hun forwards. De tien aantredende cadetten zijn:

> '[D]e tirailleurlinie [werd] gevormd door L. Beijnen, De Josselin de Jong, Nix en Van der Linden (Van Dobben was afwezig). In de soutienlinie traden op Bouman, Hioolen en Beijerinck; als reserve dienden Blussé en Tergast, terwijl Holle, die Eindhoven verving, de laatste weerstand in onze stelling zou moeten vormen.'[25]

In grote lijnen is dit elftal dat van december 1892, met als verschil dat Van der Linden en Holle (als vervangend keeper) in het veld staan, en dat Bessem, Nierstrasz en Einthoven ontbreken. Bij rust is het 0-0, maar in de tweede helft golft het spel op en neer en vallen er doelpunten:

> 'Na verscheidene mislukte aanvallen, wist Nix den bal te bemachtigen en verschillende tegenstanders passeerende, zond hij een fraai schuin shot in dat de goalkeeper der Adelborsten niet kon stoppen. [...] De zeemacht was door het geleden nadeel in het minst niet ontmoedigd en werkte met verdubbelden ijver om de score gelijk te maken. [Er ontstond een scrimmage] waaraan Quant een einde maakte door den bal over den

19 Met dank aan Hans Warnar voor de genealogische gegevens van de cadetten in deze passage.
20 Mulier, *Cricket*, 104.
21 Klinkert, Wim, 'Voetbal in Breda 1890-1920', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'*, 48 (1995) 7. Dit artikel verscheen in het voorjaar van 1996. In oktober van 1995, ter gelegenheid van het eeuwfeest van Velocitas, verscheen: Klinkert, Wim, *100 jaar C.V.V. Velocitas, 1895-1995* (S.l., 1995).
22 *Cadetten-Almanak 1891*, CLII; *Cadetten-Almanak 1892*, CXLI-CXLIII.
23 *Cadetten-Almanak 1893*, CLI.
24 *Cadetten-Almanak 1893*, CLII-III.
25 *Cadetten-Almanak 1893*, CL-CLIII.

6. Een voetbalteam van tien spelers plus een militair en burgers ca. 1900. (Stadsarchief Breda, met dank aan Frank van Gelder)

> grond langs den linkerpaal te schoppen. De Adelborsten waren met dit resultaat blijkbaar zeer tevreden en spanden zich na dien tijd niet erg meer in om nog een goal te maken [...], zoodat de wedstrijd eindigde in een draw met 1-1.'[26]

Thijs Nix gaat dus de geschiedenis in als de 'forward' die in december 1891 het eerste doelpunt maakt voor het KMA-cadettenteam. Dat doet hij in een sportieve wedstrijd: '[S]cheidsrechter [Hendrik Coops] had gerust achterwege kunnen blijven, want wanneer iemand "hands" maakte, zeide hij het gewoonlijk zelf en andere quaesties kwamen bijna niet voor'. *Nederlandsche Sport* voegt er nog aan toe dat de cadetten weliswaar hun eerste match spelen, maar de adelborsten al hun tweede. En inderdaad: op 27 december 1889 al speelden de marinejongens de allereerste wedstrijd van een Nederlands militair voetbalteam, tegen de 'Haagsche V.-V.', die ze met 3-0 verloren.[27] Dat valt nog mee, want HVV is hard op weg de sterkste Nederlandse club te worden, met een kampioenschap in de eerste officiële competitie van de NVB, in 1890-1891, vóór HFC.

De tweede wedstrijd van de cadetten vindt plaats op 30 oktober 1892. Uitdager is Sparta uit Rotterdam, op dat moment een Tweede Klasse-club, zij het een sterke, want ze zullen in maart promoveren. Sparta komt in Breda op bezoek. De opstelling van de cadetten is wederom grotendeels gelijk aan het 'foto-team' dat in december tegen Concordia zal spelen. De wedstrijd pakt ongunstig uit voor de cadetten: 'Weldra bleek ons ongeoefend, pas georganiseerd elftal bij lange niet te zijn opgewassen tegen dat van den tegenstander, zoodat wij onze offensieve plannen opgaven en gedwongen werden ons tot het einde toe tot eene actieve verdediging te bepalen'.[28] Sparta wint met 2-0. De Rotterdammers beloven de cadetten een spoedige revanche, en die wordt aanvaard 'in de hoop dat wij dan het vele wat wij bij dezen

wedstrijd geleerd hadden (vooral hoe het niet moet) misschien met eenig succes in toepassing zouden kunnen brengen'. Die revanche komt er niet, want de volgende tegenstander is Concordia, in de match op 27 december 1892.

Matthijs Jan 'Thijs' Nix (1874-1900)

Thijs wordt geboren op 1 juni 1874 in Batavia. Zijn vader is militair Louis Ferdinand Nix (1837-1905), die als kapitein wordt ingezet in de eerste Atjeh-schermutselingen. Majoor Louis krijgt in 1881 eervol ontslag en vestigt zich in Haarlem.
Thijs is typisch een geval dat laat zien hoe jongelui al voor hun KMA-periode enthousiast worden (gemaakt) voor sport. Hij is op de HBS in Haarlem klasgenoot van onder meer de latere Rood en Wit-cricketer Daniel Mari Ocker de Roo van Alderwerelt (1874-1954), die in december 1892 tegen hem voetbalt bij de adelborsten. Maar ook een hele reeks andere bekende Haarlemse sportnamen zit bij hem in de klas. Sommigen zijn dan al lid van Rood en Wit, zoals Willem Wilkens (1870-1896) en Pieter Calcoen (1870-1933), anderen worden Rood en Wit'er als Thijs al in Breda zit, zoals Gerard Karel Avis (1873-1933), Pieter Rijk Tromp de Haas (1873-1927) en Heiliger Jacob 'Ko' Kerbert (1873-1945). Al deze jongelui gaan later ook voetballen bij HFC.
Na de driejarige HBS gaat Thijs medio 1888 piepjong naar de KMA, waar hij bij de 'Infanterie, O.I.' terechtkomt. Hij is in 1890-1892 lid van Quick, en in 1892-1893 bestuurslid van Volharding. Hij zwaait in 1893 af als 'nummer 1' van zijn jaar en is een van de meest veelbelovende jonge militairen van zijn generatie.
Hij dient van 1894 tot 1898 in Indië. Getrouwd, met twee dochters, begint hij een vervolgopleiding aan de Hoogere Krijgsschool. Eind 1899 wordt hij van daaruit militair attaché (neutraal waarnemer) namens het Nederlandse leger bij de Boerenoorlog in Transvaal. Dat wordt een groot drama. Thijs wordt voorjaar 1900, bij de befaamde 'Slag bij Sanna's Post' om de watervoorziening van Bloemfontein, getroffen door een verdwaalde Engelse granaat en overlijdt op of rond 11 april 1900 in een Engels veldhospitaal.

Quick vanaf 1893

Ook in 1893 speelt cadettenclub Quick tweemaal: tegen burgerclub HVV en in de nu echt jaarlijkse wedstrijd tegen de adelborsten. De wedstrijd tegen HVV vindt plaats tijdens het paasverlof op 31 maart, waarschijnlijk in Breda. De uitslag wordt in het ultrakorte verslagje in de *Cadetten-Almanak 1894* merkwaardig omschreven, met Quick 'verspeelde twee goals tegen de Haagsche club', terwijl in *Nederlandsche Sport* sprake is van een 3-2 overwinning voor HVV.[29] Beide uitslagen zouden overigens uitstekende prestaties zijn, tegen de sterke Hagenaars.

26 C[oops], H[endrik], 'Adelborsten F.-C. versus Cadetten C.- en F.-C. "Quick"', in: *Nederlandsche Sport*, 8, nr. 493 (2 januari 1892) 8.
27 C[oops], H[endrik], 'Iets over het afgeloopen voetbalseizoen II', in: *Nederlandsche Sport*, nr. 404 (26 april 1890) 12.
28 *Cadetten-almanak 1893*, CLXII.
29 *Cadetten-almanak 1894*, CXLVII- CXLVIII; NN, 'C.F.C. "Quick" v. H.V.V.', in: *Nederlandsche Sport*, 12, nr. 559 (8 april 1893) 9-10.

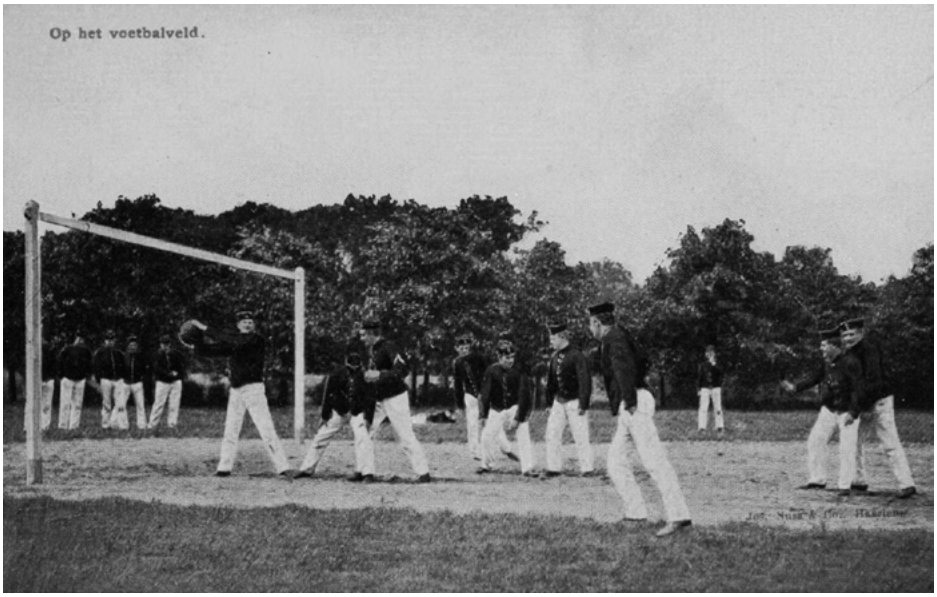

7. Cadetten in oefening op het voetbalveld, circa 1905. Ansichtkaart uitgegeven door de firma Joh. Nuss in Haarlem. Opgenomen in de serie 'Kazerne leven' in het Album getiteld 'Onze Land- en Zeemacht'. (Nationaal Militair Museum (NMM) Soesterberg)

Op 28 december 1893 voetbalt Quick weer op het Malieveld tegen Concordia: 'De kamp was hevig, doch werd grooten-deels op ons terrein gevoerd, aangezien de Quick-forwards alle samenwerking uit het oog verloren, die de kracht der tegenpartij uitmaakte. Toch hielden de half backs en backs zich kranig en gelukte het hen in vereeniging met onzen uitstekenden goalkeeper de verwoede aanvallen van de tegenpartij af te slaan'.[30] De uitslag is 1-1.

Ergens in het laatste trimester van 1893 gaat Volharding ter ziele. De voetballers zitten vooral bij Quick, en cricket lijkt bij de cadetten minder populair te zijn.

1894 is een opmerkelijk schraal voetbaljaar. De jaarlijkse wedstrijd tegen Concordia staat aangekondigd voor vrijdag 21 december, maar er is niets over terug te vinden: geen verslag(je) of zelfs maar een uitslag.[31] Het Nederlandse militaire voetbal staat er dan niet al te fleurig op.

De Cadettenschool in Alkmaar

Eind september 1893 wordt in Alkmaar als onderdeel van de stroomlijning van de nationale officiersopleiding feestelijk de Cadettenschool geopend. Het tweejarig onderwijsprogramma van de school bereidt rechtstreeks voor op de KMA, ja het dient er zelfs toe om via gedegen voorbereiding de KMA-opleiding naar een hoger niveau te tillen.[32] Sport hoort daar van meet af aan al bij. In het 'Fotoalbum Cadettenschool te Alkmaar, 1893-1924' bevindt zich een foto die op basis van bijschriften en fotovolgorde dateerbaar is op 'najaar 1893-voorjaar 1894'.[33] We zien 25 staande cadetten in hun soldatenkloffie, van wie er drie een bat vasthouden, en zeven zittende met scheenbeschermers, een leren knikker tussen hen in. Er wordt dus zowel cricket als voetbal gespeeld in Alkmaar.

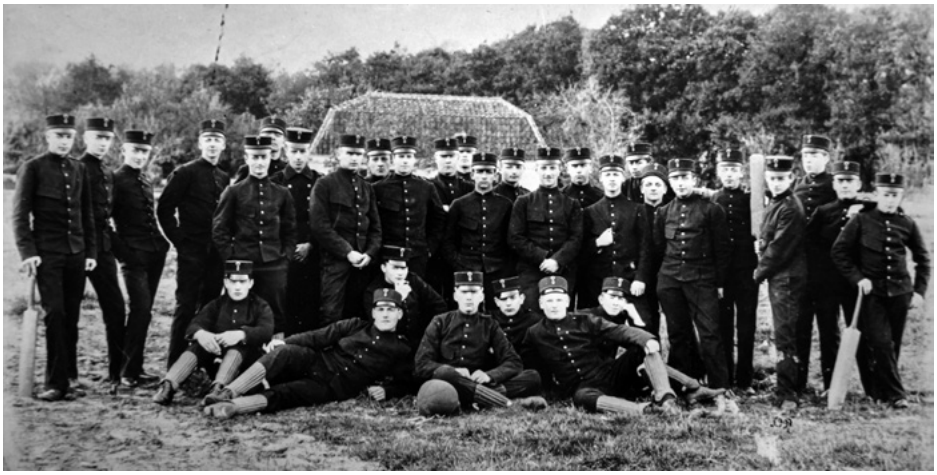

8. De eerste cadettenveldsportclub in Alkmaar, najaar 1893-voorjaar 1894. In vet de Alkmaarse voetballers van deze lichting die vanaf 1895-1896 lid zijn van de Bredase KMA-cadettenvoetbalclub Velocitas. Informatie uit de *Cadetten-Almanak 1897*. Staand, van links naar rechts: **W. Muurling**, **H.S. de Roode**, J.F.K. Hanses, **J.E. Snellen van Vollenhoven**, **A.D. Putman Cramer**, **J.N. Preijer**, A. Ruys, N.J. Singels, **K.L. Roeloffs**, **K.F.L. Bosch**, **R.F.C. Baron Bentinck**, Onbekend, **J.A. Baron van Heeckeren van Molecaten**, **H.H. Dingemans**, **W.L. Kramers**, J.J. Donner, jonkheer W. Laman Trip, **E.P. van Staden ten Brink**, A. Landzaat, A.E. van der Heide, **J.H. van Reede**, C.A. van Weelderen, jonkheer H.J. Repelaer van Driel, **T. de Jongh van Arkel** en **P.H. Hekkema**. Zittend: K.W.H. Jeltes, **F. Graaf van Hogendorp**, **F.W. Diemont**, **H.L. La Lau**, A. Bloem, F.E. Jochim van Nootdorp en H.M. d'Angremond. *(Fotoalbum Cadettenschool te Alkmaar, 1893-1924)*

In *Nederlandsche Sport* wordt najaar 1894 een wedstrijd aangekondigd van de Alkmaarsche CFC ('Cadetten Football Club') tegen het tweede team van HFC Haarlem, maar die wordt uit- en daarna afgesteld.[34] Er spreekt een antipathie uit van de leiding voor dergelijke uitspattingen waarin militairen zich dreigen informeel te gaan mengen onder 'burgers'. Dat is immers niet de bedoeling. Het ontlokt de Haarlemmers een ironisch commentaar: 'Het schijnt dat daar nog menschen tegen voetbal zijn. Zou het geen tijd worden dat ons Wetb. van Strafr. aangevuld werd?'[35] Blijkbaar wordt de leiding gaandeweg toch iets soepeler, want de wedstrijd wordt anderhalf jaar later op 15 maart 1896 wel gespeeld, in Alkmaar, met een 2-1 overwinning voor de school-cadetten. Een opmerkelijk resultaat, want zo is 'voor de eerste maal eene burgervereeniging door militairen geslagen'. Op 19 april wordt het daarna in Alkmaar 2-2 tegen de Den Helderse adelborsten.[36]

30 *Cadetten-almanak 1895*, XC.
31 Aangekondigd in *Nederlandsche Sport*, 13, nr. 645 (1 december 1894) 7 en *Nederlandsche Sport,* 13, nr. 646 (8 december 1894) 8.
32 NN, 'Ministerie van Oorlog', in: *Nederlandsche Staatscourant* (20 september 1892) 4; NN, 'De Cadettenschool', in: *Algemeen Handelsblad* (1 oktober 1893) 1.
33 *Fotoalbum Cadettenschool te Alkmaar, 1893-1924*, in te zien in het Nederlands Militair Museum in Soest (objectnummer 00002908). Met dank aan historica Tanja van de Wetering die ons op het spoor van het fotoalbum zette.
34 Aankondigingen in *Nederlandsche Sport* 13, nr. 639 (20 oktober 1894) 7 en *Nederlandsche Sport* 13, nr. 641 (3 november 1894) 8.
35 NN, 'H.F.C. Haarlem', in: *Nederlandsche Sport*, 13, nr. 642 (10 november 1894) 6.
36 v.W., 'Alkm. Cadettenschool v. H.F.C. Haarlem', in: *Nederlandsche Sport*, 15, nr. 713 (21 maart 1896) 12; N.N., in: *De Athleet* 4, nr. 17 (23 april 1896) 3.

Alkmaar stroomt in

De eerste lichting van de Cadettenschool zwaait medio 1895 na twee jaar opleiding af en de cadetten nemen hun sportenthousiasme mee naar Breda. De *Cadetten-Almanakken* van 1897 en 1898 vermelden niet langer Volharding en Quick, maar een 'Cadetten-Football-Club' en een 'Cadetten-Cricket-Vereeniging', allebei opgericht op 27 januari 1894. De cricketclub verdwijnt uit de almanakken vanaf 1899, maar voetbal loopt door, zij het dat vanaf 1901 de oprichtingsdatum van de 'Cadetten-Voetbal-Vereeniging' wordt vermeld als '21 October 1895'.

We interpreteren deze gegevens zo, dat de vroege data betrekking hebben op de oprichting van de twee clubs in Alkmaar,[37] en 21 oktober 1895 op een nieuwe start van in elk geval het voetbal in Breda. Waarschijnlijk bloedt cricket zowel in Breda als in Alkmaar snel dood. In het al genoemde 'Fotoalbum 1893-1924' bevindt zich een tweede sportteamfoto, genomen in november 1895. We zien 46 cadetten met een voetbal en op de achtergrond staat een voetbaldoel. Het album bevat uit dezelfde periode geen foto met cricketers en cricketmateriaal, waaruit we afleiden dat die sport dan niet (meer) in Alkmaar wordt beoefend.

In Breda zijn de Alkmaarse nieuwkomers veruit in de meerderheid ten opzichte van de plaatselijke sportliefhebbers. De heroprichting van een voetbalclub in plaats van Quick in oktober 1895 gaat gepaard met een nieuwe naam, en jawel: hier begint 'Velocitas'. Deze naam wordt ingebracht door de Alkmaarders, die hem mogelijk al in gedachten hadden voor hun voetbalclub daar, maar hem nu meebrengen naar Breda. Quick-president Theodor Bouman zal gebaald hebben, maar hij moet ermee instemmen, 'na veel gekibbel tusschen Quick-spelers en Velocitas-dito'.[38] Een nieuw bestuur bestaat voornamelijk uit Alkmaarders: eind 1896 zijn negen van de maar liefst dertien Velocitas-bestuursleden afkomstig van de Cadettenschool, en van de leden 37 van de 49.

Velocitas pakt door

De Alkmaarse inbreng geeft meteen nieuw leven. Tijdens het kerstreces van december 1895 hernieuwen de Bredase cadetten hun jaarlijkse wedstrijd tegen de adelborsten op het Malieveld in Den Haag, met een 2-0 overwinning. *Nederlandsche Sport* bericht erover als Concordia tegen 'Cadetten F.C. Quick'; het blad kent de nieuwe naam blijkbaar nog niet. Maar de bijgeleverde opstelling geeft een 'Alkmaars' team en ook de *Cadetten-Almanak* weet beter over de wedstrijd: 'Een woord van hulde aan Velocitas en aan ons elftal; een woord van hulde in de allereerste plaats aan den Captain, die met zooveel energie, in zulk eenen korten tijd, zulke krachten deed ontwikkelen, zulke samenwerking deed presteeren!'[39]

Op 16 februari 1896 wordt op het KMA-terrein de wedstrijd Velocitas-HVV gespeeld, uitslag 0-4. *Nederlandsche Sport* (dat de naam nu kent) vindt de uitslag 'geflatteerd' en ziet zeker perspectief: 'Uit alles blijkt dat het elftal der cadets over uitstekende spelers beschikt, die in de eerste klasse competitie geen slecht figuur zouden maken. Allen werken hard, energiek en zeer oordeelkundig en veel beter dan bij vorige gelegenheden.'[40] Een week later verslaat HVV in Den Helder de adelborsten met 5-1; de Hagenaars zijn natuurlijk wel de club die in maart ongeslagen Nederlands kampioen wordt.[41] Op 15 maart vegen de Bredase cadetten thuis burger-stadgenoot Brabantia met 10-0 van de mat en tijdens het paasverlof op 16 april 1897 op het Malieveld in Den Haag evenzo de Alkmaarse Cadettenschool met 7-2.

9. De Alkmaarse 'Cadetten Football Club', met als bijschrift bij de foto: 'november 1895'. In vet de Alkmaarse voetballers van deze lichting die in het najaar van 1896 lid zijn van de Bredase cadettenvoetbalclub Velocitas. In vet en cursief de Alkmaarse voetballers van deze lichting die in het najaar 1897 lid zijn van Velocitas. In vet en onderstreept de Alkmaarse voetballers van deze lichting die in het najaar van 1898 lid zijn. Staand, van links naar rechts: C. Schultz, J.A. Munniks de Jongh, J.L. van Riemsdijk, ***J.W.P. van der Rest, J.H. van Veldhuysen, J.K. Kamphuis Suermondt***, J.E. Haitsma Mulier, **J.C.A. Bannink**, ***G.A. Scheffer***, G.E. van Lier, A.F. van der Myll Dekker, **M.J.E. Bos**, J.J. Hoogeboom, W.A.M. van Nieuwstadt, Onbekend, ***F.V.M.F. Amiot***, G.F.H. Ragay, ***W.H. Warnsinck***, F.J.J. Baron van Heemstra, A.J. van Riemsdijk, C.E. Blaauw, ***H.J.A. van Geuns***, jonkheer H.J. Repelaer van Driel en H.J. van Veen. Midden: **F.H. Prager**, **D.C. Dinger**, ***A. Wiegand, W.K.L.H.C. Campen***, **jonkheer K.F. Quarles van Ufford** en **J. Reiche**. Vooraan: C.L.A.J. graaf van Limburg Stirum, **G.J. Jannette Walen**, **G.J.C. Bodde, W.H. Cassa**, ***jonkheer C.M. Storm van 's-Gravesande***, **C.A. Remmert, A.D. Storm Buising**, **jonkheer W.J. van der Does de Bye**, **J.H.A. de Voogt**, **H.L. van Hoogstraten**, **J.W.M. Diemont**, H. IJssel de Schepper, **W.P. Tielenius Kruythoff** en L.J. de Wolf. *(Fotoalbum Cadettenschool te Alkmaar)*

Het is een voortvarend nieuw begin, maar ook nog steeds typisch KMA: thuis of elders op militaire terreinen, volgens de oekaze van hogerhand. Zo blijven de mogelijkheden beperkt. Tegelijkertijd, áls er gespeeld wordt, blijkt Velocitas imposant op te treden. Begin december 1897 is Brabantia weer met 6-1 het haasje en het wordt nog mooier in het weekend van 11 op 12 december, als HVV een promotietournee naar Breda maakt.[42] Op zaterdag wordt HVV-All Breda 1-0 en op zondagochtend HVV-Brabantia 11-0.[43] Diezelfde middag nog wordt gespeeld tegen Velocitas. En kijk nu eens: de Hagenaars worden tot ieders verrassing met 3-1 ingepakt. Fraai, maar het moet ook gezegd: HVV is eigenlijk een voormálige topclub, want na het kampioenschap van 1895-1896 zijn ze danig verzwakt door het vertrek van een half team aan steunpilaren; ze hebben met moeite een elftal op de been kunnen brengen en 'de luidjes waren door en door moe' aan het eind van het loodzware voetbalweekend.[44]

37 Klinkert, 'Voetbal in Breda', 8, schrijft: 'In september 1893 werd in Alkmaar de Cadetten Voetbalvereeniging CFC opgericht'. Dat zou meteen bij de opening van de school zijn, maar we hebben daar geen bron voor kunnen vinden.

38 'Een stukje historie', in: Een Velocitas aanhanger (red.), *Jubileum Courant Velocitas 1895-1930*, 1, nr. 1 (21 oktober 1930) 4. Deze passage wordt ook geciteerd in Klinkert, 'Voetbal in Breda', 8.

39 W., 'Adelborsten F.C. v. Cadetten F.C.', in: *Nederlandsche Sport*, 14, nr. 701 (28 december 1895) 11; *Cadetten-almanak 1897*, CXXIII.

40 H.v.B., 'De H.V.V. in Breda', in: *De Athleet*, 4, nr. 8 (20 februari 1896) 4-5; C[oops], W[illem], 'De Haagsche Voetbal-Vereeniging v. de Cadetten Football-Club "Velocitas"', in: *Nederlandsche Sport*, 15, nr. 709 (22 februari 1896) 14.

41 NN, 'Uitslagen Wedstrijden', in: *De Athleet*, 4, nr. 9 (27 februari 1896) 2.

42 C[oops], [W]illem, 'H.V.V.'s Brabantsche tour', in: *Nederlandsche Sport*, 16, nr. 804 (18 december 1897) 11.

43 C[oops], [W]illem, 'H.V.V. v. Gecombineerd Breda', in: *Nederlandsche Sport*, 16, nr. 804 (18 december 1897) 11-12; C[oops], [W]illem, 'H.V.V. v. Brabantia', in: *Nederlandsche Sport*, 16, nr. 804 (18 december 1897) 12.

44 C[oops], [W]illem, 'H.V.V. v. Cadetten F.C. Velocitas', in: *Nederlandsche Sport*, 16, nr. 804 (18 december 1897) 12; ook NN, 'Uit 't Zuiden', in: *De Athleet*, 5, nr. 50 (16 december 1897) 3.

Velocitas pakt door in 1898. Wat er op bezoek komt, wordt sportief mishandeld: in het voorjaar All Breda met 6-1 en 6-0, en in het najaar All Breda met 6-2 en Brabantia met 8-0.[45] En of het nu daaraan ligt of niet, er verschijnt plotseling licht aan het eind van de tunnel. De nieuw aangetreden gouverneur van de Academie, generaal-majoor Jacob Thomas Theodoor Carel van Dam van Isselt (1842-1916),[46] geeft Velocitas in 1899 toestemming lid te worden van de Nederlandsche Voetbalbond. Er kan nu ineens veel meer wedstrijdvoetbal gespeeld worden, zowel thuis als uit. Dat wordt gewaardeerd, zoals zal blijken.

10. Jacob Thomas Theodoor Carel van Dam van Isselt, gouverneur van de KMA, 1898-1900. (Historische Verzameling KMA)

Voetbal in Breda en omstreken

Cadettenclub Velocitas ontmoet vanaf zijn Bredase oprichting vier jaar lang 'burger'-voetbalclubs op het eigen terrein. Maar wat is de stand van zaken in het Brabantse voetbal rond deze tijd? Precies in het laatste decennium van de negentiende eeuw is dat snel in opkomst. Al op 15 september 1890 zou de 'Bredasche C.- en Footballclub Brabantia' zijn opgericht. Klinkert vermoedt dat dit gestimuleerd zou kunnen zijn door een internationale voetbalwedstrijd, de allereerste in Nederland, die op zondag 30 maart 1890 op het exercitieterrein van de Kloosterkazerne in Breda wordt gespeeld. Tegenstanders zijn het Rotterdamse Concordia en de Antwerp FC, een team van aldaar werkzame Engelsen, die hebben afgesproken te matchen op een plek tussen de twee steden in. Voor een publiek van 'toegestroomde soldaten' wordt de eindstand 1-0 voor de Rotterdammers. Er worden dat jaar zelfs nog twee wedstrijden

gespeeld op die plek van Rotterdamse clubs tegen Antwerp: op 26 oktober wint Olympia Rotterdam met 2-1 en op 9 november wint Concordia opnieuw, met 5-0.[47]

Maar het is onwaarschijnlijk dat dat in 1890 meteen leidt tot plaatselijk voetbal. De oprichtingsdatum van Brabantia wordt pas – voor zover na te gaan – jaren later voor het eerst genoemd in de *Voetbal-Almanak 1898-1899* van de NVB.[48] Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat clubs bij zo'n vermelding in een adem beide veldsporten kunnen noemen, terwijl ze in werkelijkheid een subtielere geschiedenis hebben. Zo bevat *Nederlandsche Sport* in september 1893 een bericht van de vroegst traceerbare voetbalwedstrijd van een Brabantse club, en let op de formulering: in Breda heeft op zondag 10 september 1893 'de dit jaar opgericht Bredasche V.V. Brabantia' gespeeld tegen 'de Dordrechtsche C. en F. [C.]', en met 6-1 gewonnen.[49] Vermoedelijk is Brabantia dus in 1890 als cricketclub opgericht en pas in 1893 gaan voetballen.

De return-uitwedstrijd tegen Dordrecht is op of rond 8 april 1894, waarbij Brabantia opnieuw de sterkste is, nu met 2-1.[50] Op 28 oktober brengt Brabantia een bezoek aan Quick Nijmegen: het 6-0 verlies, in de stortregen, is toch even iets anders: 'Brabantia speelde onder het motto "zoveel hoofden, zooveel zinnen", samenspel ontbrak geheel'. Dat is overigens niet de eerste keer dat een Brabants team speelt tegen Quick Nijmegen. Al op 4 maart 1894 voetbalt de 'Bossche F. & C. C. Achilles' in Vught tegen hetzelfde Quick. Het verlies van de 'Bosschenaars' was toen nog iets groter: 8-0; 'hoewel zij allen hun best deden', waren ze duidelijk 'in hooge mate ongeoefend'.[51]

Dit Bossche Achilles lijkt tot nu toe aan de sporthistorische aandacht te zijn ontsnapt. In januari 1894 meldt het landelijke sportblad *De Athleet* 'dat wij vernemen dat 's Bossche Footballclub Achilles reeds drie jaar bestaat. Zij is namelijk opgericht den 27n September 1890'. Het Bossche dagblad bevat van 15 tot 17 augustus 1891 een advertentie waarin belangstellende junioren en senioren worden opgeroepen zich aan te melden bij 'Football-Club "Achilles"', bij de president R.C. Engel in de Karrestraat; bij het *Rotterdamsch Nieuwsblad* hebben ze hem ook gezien: 'Op het gebied der "sport" beginnen de Bossche jongelui wakker te worden. Onze "Gymnastiekvereeniging" ziet het aantal harer leden voor[t]durend toenemen en de football-club "Achilles," die insgelijks steeds in bloei toeneemt, zal ook aan jongelui van 10-15 jaar (juniores) gelegenheid geven zich aan te sluiten.'[52]

45 *Cadetten-Almanak* 1899, CLXXV; H.J.K., 'Uit het Zuiden', in: *Het Sportblad*, 7, nr. 47 (23 november 1899) 4-5.

46 Zie https://kasteelvanbreda.nl/Kasteelvanbreda.nl/16-historie-kma/gouverneurs/109-dam-van-isselt. In herinneringen van generaal-majoor art. bd. C.D. Lagerwerff in *Jubileum Courant Velocitas 1930* wordt Van Dam omschreven als 'een ijverig propagandist voor een fysiek krachtiger bevolking, hetgeen hij onder meer met op Britse leest geschoeide sportbeoefening wenste te bereiken'; aangehaald in Klinkert, 'Voetbal in Breda', 10.

47 Klinkert, 'Voetbal in Breda', 5; NN, '"Concordia" v. Antwerpsche F-C', in: *Nederlandsche Sport*, 9, nr. 400 (29 maart 1890) 12; NN, 'Antwerp Football Club v. Concordia', in: *Nederlandsche Sport*, 9, nr. 401 (5 april 1890) 16; W.B., 'Olympia v. Antwerpen', in: *Nederlandsche Sport,* 9, nr. 432 (1 november 1890) 10; P., 'Antwerp Footballclub v. Rotterdam's Concordia', *Nederlandsche Sport*, 9, nr. 434 (15 november 1890) 10.

48 *Voetbal-Almanak 1898-99*, 91.

49 W.v.d.W., in: *Nederlandsche Sport,* 12, nr. 595 (16 september 1893) 10.

50 Red., 'Dordrecht v. Breda', in: *De Athleet*, 2, nr. 25 (14 april 1894) 2.

51 NN, 'Quick slaat Brabantia (6-0) te Nijmegen', in: *De Athleet*, 2, nr. 82 (31 oktober 1894) 2; C., 'Nijm. F. & v. C. "Quick" v. Bossche F. & C. C. Achilles', in *De Athleet*, Bijvoegsel (14 maart 1894) 1.

52 NN, in: *De Athleet*, 2, nr. 4 (27 januari 1894) 3; advertentie in *Provinciale Brabantsche en 's Hertogenbossche* Courant (15, 16 en 17 september 1891), NN, in: *Rotterdamsch Nieuwsblad* (21 september 1891) 6.

Football-Club „Achilles."

Zij, die als lid van bovengenoemde Club wenschen aangenomen te worden, vervoegen zich bij den President

R. C. ENGEL, Karrestraat.

Leeftijd (Seniores) boven 15 jaar.
„ (Juniores) van 10—15 jaar.

11. Advertentie in *Provinciale Brabantsche en 's Hertogenbossche Courant* (15, 16 en 17 september 1891).

Er is zelfs hiervóór al een 'Bredasche c.c. Achilles' actief, die op zondag 8 juli 1888 'op het exercitieterrein' tegen 'de Gorkumsche cricketclub "Hermes"' speelt en ruim wint.[53] Het is de vroegst traceerbare veldsportwedstrijd van een Brabantse club. Het zal ook dit Achilles zijn dat in juni 1890 als de 'Bredasche C.C.' wordt verslagen door het tweede team van de Dordrechtsche C.C.[54] Daarna verdwijnt deze club uit beeld; mogelijk kon het Bossche Achilles vervolgens die naam des te gemakkelijker aannemen omdat de Bredase club niet meer actief was.

Er wordt bij het Bossche Achilles overigens ook gecricket, zoals blijkt uit de aanduiding van de club als hij voetbalt tegen Quick Nijmegen, maar in april 1894 besluit het bestuur 'het cricketspel niet meer te beoefenen'.[55] Dat is het begin van het einde, want in september heeft de club zich 'opgelost in de mede aldaar bestaande football- en cricketclub Victoria, die daardoor thans ruim 20 leden telt'.[56]

De ''s Hertogenbosche Voetbal V. Victoria' wordt met de oprichtingsdatum van 25 april 1891 genoemd in de *Voetbal-Almanak 1898-1899*.[57] De club cricket aan het eind van de eeuw waarschijnlijk niet meer, maar de 'roots' ervan in deze sport lijden geen twijfel: dat wordt bevestigd in een korte geschiedschrijving in *De Athleet* in 1894. Opgericht in 1891 is de club in 1893 op sterven na dood, maar 'in Maart 1894 hebben de overblijvende leden, en vooral de [clubpresident] Schumann, al het mogelijke in het werk gesteld, om dezen zomer het cricketspel weer te kunnen beoefenen. Dit is gelukt, want het ledental werd weldra met 20 vermeerderd, dankzij de overkomst van de jongens van Achilles'.[58]

Victoria heeft dan niet alleen nieuw cricket-elan, maar begint in het najaar ook aan een enorm waagstuk: men schrijft zich in voor de eerste regionale Midden-Nederlandse competitie onder de vlag van de Nederlandsche Voetbal Bond (NVB). Tegenstanders van deze Brabantse pioniers zijn daarin Vitesse uit Arnhem, Quick Nijmegen, Get-on Wageningen en Voorwaarts uit Tiel. Dat zal Victoria weten. De competitie eindigt in april 1895 met een kampioenschap van Vitesse en acht doelpuntloze nederlagen van Victoria, met doelcijfers 0-67 of daaromtrent. De competitie is onregelmatig, omdat Victoria minstens eenmaal niet komt opdagen.[59]

In de zomer van 1895 komen er drie nieuwe Brabantse clubs bij, waarvan twee in Breda. Dat zijn NOAD ('Nooit Opgeven Altijd Doorzetten'), opgericht op 14 juli en – opvallend genoeg – een militaire club genaamd 'Sergeanten Voetbal- en Athletiek Vereeniging Rap', opgericht 24 augustus, spelend bij de Kloosterkazerne.[60] Zij spelen onderling de eerste Bredase, ja zelfs geheel Brabantse wedstrijd: op zondag 15 september wint NOAD met 4-2.[61]

NOAD is de Bredase club die in 1912 wordt opgenomen als de N in de fusieclub NAC. In Bergen op Zoom volgt op 21 september de oprichting van Unitas, dat op 10 november thuis debuteert tegen de 'Goesche F.C. Zeelandia', met als uitslag 0-2. Zeeuwse deelname is er ook aan een door Unitas op 11 november georganiseerd mini-tournooi met zelfs – voor het eerst voor Brabant – internationale deelname: naast de Middelburgsche FC Olympia speelt het tweede team van Antwerp FC, dat Olympia met 2-1 verslaat, terwijl Unitas het team uit Antwerpen op 0-0 houdt.[62]

Op zondag 26 januari 1896 spelen de sergeanten, dan genaamd 'Bredasche Onderof. Voetb. Ver. Rap', in Rotterdam tegen de reserves van Sparta:

> 'Het is ongetwijfeld een voor onze sport verblijdend verschijnsel, daar het voetballen ook in het leger reeds uitbreiding krijgt. Niet alleen dat het door de onderofficieren beoefend wordt, doch ook aangemoedigd en gesteund door de officieren. Het was dan ook met goeden moed, aangewakkerd door een brief van hun luitenant, dat de Voetbal Ver. Rap naar Rotterdam toog, om hun eersten buitensteedschen wedstrijd te spelen.'[63]

Het ontbreekt de onderofficieren echter aan training en spelervaring: 'Een enkele maal onderneemt Rap een rush, maar zelden brengen zij 't voorbij de halfbacks, daar al het samenspel ontbreekt'. Rap wordt door Sparta met 9-1 weggespeeld. Op 16 februari is de return in Breda. Men heeft zich beter geprepareerd en de nederlaag is van bescheidener omvang: 2-0 voor Sparta.[64] Vanaf de zomer van 1896 gaat dit Rap verder als Bredasche Voetbal Vereeniging ('BVV'). De eerste sportactiviteit van BVV, 'voorheen Rap', zijn 'onderlinge athletische wedstrijden' op zaterdag 31 oktober 1896, die op zondag worden voortgezet met een 'onderlinge voetbalmatch'.[65]

De Brabantse sprong voorwaarts

Het is allemaal een voorzichtig, maar veelbelovend begin. Dan maakt in 1896 het Brabantse voetbal een grote sprong voorwaarts. Aan de basis daarvan staat de rond februari opgerichte (preciezer is niet bekend) club met de vrolijke naam Trap-door in Helmond. Voor het eerst wordt geoefend op 29 maart tegen Voorwaarts uit Tiel en met 2-1 gewonnen. De Helmonders bulken van het enthousiasme. De nationale voetbalbond werd eind jaren tachtig voorbereid met matches tussen teams uit Noord- en Zuid-Holland, en zij organiseren iets dergelijks voor Brabant. Op 3 mei is er in Breda een wedstrijd van een Bredase combinatie, met spelers van Brabantia, Rap en NOAD tegen de rest van Brabant, met spelers van

53 NN, in: *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant* (12 juli 1888) 5.
54 NN, in *Nederlandsche Sport*, 9, nr. 410 (7 juni 1890) 14.
55 NN, in: *De Athleet*, 2, nr. 26 (18 april 1894) 2.
56 NN, 'Sport', in: *Het Nieuws van den Dag* (26 september 1894) 5.
57 *Voetbal-Almanak 1898-1899*, 111.
58 NN, in: *De Athleet*, 2, nr. 24 (11 april 1894) 3.
59 Kort seizoenoverzicht in *De Athleet*, 3, nr. 19 (9 mei 1895) 2.
60 *Voetbal-Almanak 1898-99*, 92 en 102.
61 NN, in: *De Athleet*, 3, nr. 38 (19 september 1895) 3.
62 Uitgebreide verslagen van verslaggever St-Oeniah, in: *De Athleet*, 3, nr. 38 (19 september 1895) 3 en van J.C., in: *De Athleet*, 3, nr. 38 (19 september 1895) 3-4.
63 Mouns, 'Sparta II v. Bredasche Onderofficieren Voetbal- en Athletische Ver. Rap', in: *Nederlandsche Sport*, 15, nr. 706 (1 februari 1896) 11-12.
64 Mouns, 'Sparta II v. Onderoff. Voetbal- en Athl. Ver. "Rap" Breda', in: *Nederlandsche Sport*, 15, nr. 709 (22 februari 1896) 14.
65 Wallumpje, in: *De Athleet*, 4, nr. 45 (5 november 1896) 4. Zie ook *Voetbal-Almanak 1898-99*, 91-92.

Trap-door en Unitas; de uitslag is 1-1.[66] Vervolgens een stapje verder: op 14 mei 1896 speelt een Brabantse selectie (Brabantia, NOAD en Trap-door) in Nijmegen tegen een Gelderse (Vitesse, Quick en Get-on). Maar dit blijkt voor de Brabanders een brug te ver, pas bij 10-0 houden de noorderburen op met scoren.[67]

Ook Tilburg en Eindhoven maken dat najaar het ontbreken van voetbal goed: Tilburgia wordt opgericht op 12 augustus 1896, de Eindhovensche Voetbalclub op 17 september. Tilburgia meet zich op een terrein aan de Piusstraat in oktober-november tweemaal met Brabantia: 0-14 en 1-6 voor de oudere broer zijn de vooralsnog duidelijke cijfers. De Tilburgers storten zich op oefenwedstrijden: om de paar weken wordt er wel gespeeld. Dat is een bewuste aanpak: 'Onder leiding van de heer G. de Ruiter werd duchtig getraind', want 'de[ze] matchcaptain' maakte er bovenal een punt van 'om zijn spelers te laten zien, hoe in association voetbal samengespeeld moest worden'.[68] Op 14 januari 1898 zal Tilburgia zich omdopen tot Willem II.

De inspanningen van Trap-door werpen de gewenste vruchten af. In november 1896 gaat de allereerste volledig Brabantse afdelingscompetitie binnen de NVB van start, met Brabantia en de onderofficieren van BVV uit Breda en Trap-door uit Helmond. Brabantia wordt ongeslagen de eerste provinciale kampioen.[69] Er bestaat nog geen promotieregeling van regionaal naar nationaal, dus de kampioenen zullen het met de eer moeten doen.

Voor het seizoen 1897-1898 staan er zelfs vijf clubs te trappelen om mee te doen aan zuidelijk competitievoetbal. Daarbij ontbreken de initiatiefnemers Trap-door: dat heeft het niet gered en zal in mei 1899 worden opgeheven, waarna oud-leden zich hergroeperen tot Helmondia. De vijf in NVB-Zuid zijn Brabantia, BVV en NOAD uit Breda, Unitas uit Bergen op Zoom en Olympia uit Middelburg, opgericht op 1 december 1894, nu de eerste Zeeuwsche club op NVB-niveau.[70] BVV wordt in maart 1898 kampioen, vóór Brabantia.

Het jonge Brabantse competitievoetbal verloopt echter niet zonder groeistuipen. NOAD krijgt het moeilijk en om de club ter wille te zijn creëert de bond in januari 1898 een lagere afdeling Zuid-b, met NOAD en Voetbal Vereeniging Snel, opgericht op 18 november 1893, als sportclub van de officieren in de legerplaats Geertruidenberg;[71] Brabantia krijgt hierin een dubbelrol om voor voldoende wedstrijden te zorgen. Als Brabantia deze b-competitie ongeslagen wint, zijn er twee Bredaas-Brabantse kampioenen en doet Brabantia een verzoek aan het bondsbestuur om een *play off* met BVV. *Het Sportblad* heeft er maar weinig begrip voor:

> 'Wat naief! Gelukkig heeft zij het verzoek in handen gesteld van vroede mannen, die een afschuw hebben van achterdeurtjes en van alles wat daar naar riekt. Eene beslissing kan aldus nimmer ten haren voordeele uitloopen. Maar ten nadeele ook niet, heeft ze stellig gedacht, dus maar geprobeerd. Wat naief!'

De bond, die wat minder geschamperd zal hebben, denkt er net zo over.[72]

In 1898-1899 wordt met dezelfde twee Brabantse afdelingen gespeeld, waarbij Unitas en Snel overigens alweer zijn afgehaakt. BVV prolongeert in maart zijn titel ongeslagen, voor Brabantia en Olympia. Een etage lager in Zuid-b eindigen NOAD, Victoria, Willem II en Eindhoven in die volgorde.[73]

Het herhaalde succes brengt de onderofficieren van BVV ertoe om omhoog te kijken. Flink omhoog. Landskampioen RAP wordt uitgenodigd naar Breda, waar op 26 februari 1899 het uitzonderlijk hoge aantal van vierhonderd toeschouwers uit de hele provincie,

waarvan driehonderd militairen, reikhalzend afwacht. Maar RAP gaat fluitend met 1-7 naar huis. En als het combinatieteam 'English Wanderers' naar Nederland komt voor een week wedstrijden, loopt BVV op 31 maart voorop, maar is het resultaat 1-13. De vraag waar het Bredase voetbal staat, het sterkste voetbal van Brabant, wordt duidelijk beantwoord: dat valt niet mee. En voor BVV valt het wel heel erg niet mee, want de club raakt in een spectaculaire vrije val: lopende de competitie 1900-1901 wordt BVV daaruit verwijderd vanwege wanbetaling.[74]

12. Het Amsterdamse RAP en BVV Breda, bij de wedstrijd op 26 februari 1899. (Collectie Hans de Ruiter)

Het is in dit Brabantse voetbal dat Velocitas van de KMA zich najaar 1899 – eindelijk – invoegt.

66 J.C., 'Gecomb. "Brabantia", "Rap", "NOAD" (Breda) v. Gecomb. "Unitas" (Bergon op Zoom) en "Trap door" (Helmond)' in: *De Athleet*, 4, nr. 20 (14 mei 1896) 3.
67 L, 'Geldersche Comp v. Noord-Brabant', in: *De Athleet*, 4, nr. 22 (28 mei 1896) 3.
68 Sindjo, 'Alles om en voor den Voetbal!', in: *De Athleet*, 4, nr. 45 (5 november 1896) 6.
69 V.I.O.D., 'Beslissing kampioenschap Zuid. Competitie. "Brabantia"–"Trap door" te Breda', in: *De Athleet*, 5, nr. 12 (24 maart 1897) 5.
70 *Voetbal-Almanak 1898-99*, 102-103.
71 *Voetbal-Almanak 1898-99*, 107.
72 NN, 'Uit het Zuiden', in: *Het Sportblad*, 6, nr. 11 (17 maart 1898) 2; ingezonden brief van D.E. Wilbrenninck in: *Het Sportblad*, 6, nr. 12 (24 maart 1898) 8.
73 NN, 'Wedstrijden. De competities', in: *Het Sportblad*, 7, nr. 11 (16 maart 1899) 5.
74 NN, 'Schorsing', in: *Het Sportblad*, 9, nr. 7 (15 februari 1901) 5.

Kampioenen!

Zodra de toestemming afkomt van de academieleiding schrijft Velocitas zich in voor beide NVB-toernooien van het seizoen 1899-1900: de afdelingscompetitie Zuid en de Holdertbeker, de oervorm van het nationale bekertoernooi. Daarbij slaagt het erin om bij de bond een gunstig binnenkomertje los te peuteren, dat nogal wat discussie losmaakt:[75] in het bekertoernooi mogen KMA-cadetten worden opgesteld die voor andere clubs in de competitie spelen. Het gaat met name om vier goede Eerste Klasse-spelers: keeper Paul de Groot van HBS uit Den Haag, topverdediger H.A.M. 'Herman' Gerth van Wijk van HFC Haarlem,[76] F. Alting du Cloux van HFC en Ch. van Teijn van Hercules uit Utrecht. Dat tikt aan.

In de provinciale zuidelijke competitie zijn er nu twee gelijkwaardige poules, waarbij Velocitas is ingedeeld in A, samen met Brabantia, BVV en Olympia Middelburg. Ze eindigen in die volgorde en de anderen zijn geen partij voor Velocitas; de totaaldoelcijfers van de cadetten zijn 25-3. Velocitas speelt dan de *play-offs* van de competitie tegen stadgenoot NOAD, de kampioen van B, die Willem II, Voorwaarts en Victoria is voorgebleven. Met 2-0 thuis (28 april 1900) en 2-1 uit (4 mei) wordt de KMA overall zuidelijk kampioen, de derde achtereenvolgende uit Breda.

Maar de echte sensatie heeft al eerder plaatsgevonden. Velocitas heeft zich met zijn versterkte 'beker-elftal' geplaatst voor de finale, door gaande het seizoen af te rekenen met plaatsgenoot BVV (8-0) en daarna achtereenvolgens met tegenstanders van veel grotere reputatie: Rapiditas uit Rotterdam, HVV en Sparta. Op 1 april op het Schuttersveld in Rotterdam verslaat Velocitas in de finale Ajax uit Leiden, met 3-1. Herman Gerth van Wijk over dat historische moment: 'Na afloop van den wedstrijd werd ons de Beker overhandigd. Gelukwenschen stroomden van alle kanten toe. De ontvangst te Breda was schitterend en toonde dat niet alleen het Cadettencorps belang in de vereeniging stelde, maar ook de burgerij.' De *Voetbal-almanak* van de NVB is niet karig met lof: 'De jonge militaire club mag zich [...] rekenen tot de clubs van het jaar'.[77]

Velocitas wordt door de NVB toegelaten tot de landelijke Eerste Klasse, in de afdeling West als enige niet-westelijke club. De cadetten worden hierin fraai tweede in 1900-1901 achter HVV en draaien daarna jarenlang gedegen mee,[78] maar de club wordt in 1932 opgeheven. Willem II wordt in 1916 als eerste Brabantse club algeheel landskampioen, NAC volgt in 1921, PSV voor de eerste keer in 1929 (en daarna nog 23 keer, tot en met 2018), BVV Den Bosch in 1948 en EVV Eindhoven in 1954. Groot provinciaal succes is er in 1962-1963, met PSV als landskampioen én Willem II als bekerwinnaar. In 1988, precies honderd jaar na de eerste Brabantse veldsportwedstrijd van het Bredase Achilles, wint PSV de Europa Cup 1.

Conclusies

Militaire veldsport begint op de Koninklijke Militaire Academie in Breda met de oprichting in 1884-1885 van de Cricket-Vereeniging Volharding en, daaruit voortkomend, de Voetbal-Vereeniging Quick. Opvallend grote inbreng komt er daarbij van jonge cadetten uit Haarlem en Den Haag, steden waar veldsport al vroeg op de agenda van plaatselijke jongelingen staat.

Hoewel fysieke inspanning op de Bredase Academie vanzelfsprekend wordt gestimuleerd, heeft wedstrijdsport het moeilijk, vanwege een strikt verbod daarop buiten een

13. Het Velocitas-elftal op zondag 1 april 1900 op het Schuttersveld in Rotterdam, trots na de gewonnen finale tegen Ajax Leiden om de Holdert-beker. Staand: Ch. van Teijn, P.F. de Groot, H.A.M. Gerth van Wijk en J.W.P. van der Rest (voorzitter). Knielend: W.H. Warnsinck, H.W. Verment en H. Meihuizen. Zittend: J. Reiche, F. Alting du Cloux, C.T.F. Oetgens van Waveren Pancras Clifford, J.H.L. de Koningh en W.M. Visser. (Stadsarchief Breda, met dank aan Frank van Gelder)

militaire omgeving. Dat geeft KMA-wedstrijdsport een aanzienlijke achterstand. Elders (Haarlem, Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Enschede) vindt het eerste wedstrijdvoetbal plaats in 1886-1887, in 1888-1889 krijgt dat de vorm van een officieuze en in 1890-1891 van een eerste officiële competitie van de in 1889 opgerichte nationale voetbalbond. Ondanks alle personele en organisatorische mogelijkheden, spelen de Bredase cadetten pas voor het eerst in december 1891 tegen de adelborsten uit Den Helder in Den Haag. Schaarse wedstrijden tegen burgerclubs worden gespeeld op het kazerneterrein in Breda of op militaire velden ('exercitieterreinen') elders.

Brabantse burger-veldsport (cricket en voetbal) ontwikkelt zich apart en op zijn eigen manier. Het begint in Breda in 1888 met de cricketclub Achilles, gevolgd door Den Bosch in 1890 met de voetbal- en cricketclub van dezelfde naam en in hetzelfde jaar Brabantia in Breda. De eerste voetbalwedstrijden worden gespeeld in 1893-1894 tussen Brabantia en Dordrecht FC, waarbij de Bredanaars tweemaal winnen. Nieuwe clubs ontstaan in Tilburg, Eindhoven en Bergen op Zoom. Trap-door uit Helmond neemt het initiatief tot georganiseerd voetbal op provinciaal niveau en in 1896-1897 wordt de eerste zuidelijke (Brabants-Zeeuwse) competitie gespeeld onder de vlag van de NVB. Daarin voeren Bredase clubs drie

75 NN, 'Van de zijgrenzen', in: *Het Sportblad*, 7, nr. 46 (16 november 1899) 6 en 'Bondsnieuws', in: *Het Sportblad*, 7, nr. 50 (14 december 1899) 3.
76 Herman Gerth van Wijk speelt op 2 april 1899 met 'All Holland', de voorloper van het Nederlands elftal, in Den Haag, twee dagen na B.V.V. in Breda, tegen de English Wanderers (1-6), en schrijft een uitgebreid verslag van het seizoen 1899-1900 in *Cadetten-almanak 1901*, 53-60.
77 *Voetbal-almanak 1900-1901*, 136-137.
78 Zie: Klinkert, 'Voetbal in Breda', 11-25.

jaar lang de boventoon: eerst Brabantia en vervolgens tweemaal de Bredasche Voetbal Vereeniging, een militaire club in 1895 opgericht als Rap door onderofficieren van de Kloosterkazerne. Blijkbaar waren voor hen de militaire regels minder strikt.

De KMA-wedstrijdsport dreigt weg te kwijnen, totdat er in 1895 geheel nieuwe en uiterst welkome instroom komt van de in 1893 opgerichte voorbereidende opleiding (de 'Cadettenschool') in Alkmaar. Deze aspirant-cadetten brengen nieuw voetbalenthousiasme mee naar Breda, dat op 21 oktober 1895 vorm krijgt als de Cadetten-Football-Club 'Velocitas'. Ook deze club moet zich vooralsnog conformeren aan het strenge militaire regime. In wedstrijden valt echter toch het hoge niveau op bij ruime overwinningen op regionale clubs in 'friendly games' en een fraaie zege op oud-landskampioen HVV in Breda in 1897.

Net voor de eeuwwisseling vindt een klein wonder plaats met een groot gevolg: in 1899 staat de pas benoemde KMA-gouverneur Van Dam van Isselt Velocitas toe zich in te schrijven voor competitievoetbal bij de NVB. Velocitas aanvaardt het cadeautje dankbaar: het wordt in 1899-1900 meteen zuidelijk kampioen. Maar werkelijk sensationeel is het behalen van de Holdert-beker in de landelijke bekercompetitie, met ronde na ronde overwinningen op sterker geachte clubs als Sparta Rotterdam, HVV en in de finale Ajax Leiden. De beloning is toelating tot de landelijke Eerste Klasse, als eerste Brabantse club, waarin Velocitas tot in de jaren twintig goed meedraait.

BRONNEN en LITERATUUR

Bronnen

Stadsarchief Rotterdam

Rotterdamsch sportblad, Rotterdamsche weekcourant over de sport, nummer 257_617.

Online bronnen

- Kranten- en tijdschriftenarchief van: http://delpher.nl, met daarin ook de tijdschriften *De Athleet, De Revue der Sporten* en *Het Sportblad*.
- https://sites.google.com/site/familiecoops/genealogy-encyclopedia/johan-willem-georg, geraadpleegd op 14 oktober 2018.
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Kloosterkazerne, geraadpleegd op 25 oktober 2018.
- https://rkd.nl/nl/explore/images/record?query=Heemstra&start=45, Afbeeldingsnummer 0001527632, foto 17, geraadpleegd op 29 oktober 2018.
- http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Bouwmeester, geraadpleegd op 6 november 2018.
- https://www.openbeelden.nl/media/785774/Het_dertigjarig_toneeljubileum_van_henri_brondgeest, geraadpleegd op 6 november 2018.
- https://kasteelvanbreda.nl/Kasteelvanbreda.nl/16-historie-kma/gouverneurs/109-dam-van-isselt, geraadpleegd op 6 november 2018.

Geraadpleegde literatuur

- Booy, Francine de, e.a. (red.) *Het Wonder van Bilthoven. 100 Jaar Stichtsche Cricket en Hockey Club* (Bilthoven, 2006).
- [Coops, Hendrik], *Geschiedenis der 's Gravenhaagsche Cricket- en Football-Club 1878-1898 en der Haagsche Voetbal Vereeniging 1883-1898* (Den Haag, [1898]).
- Dozy, G.J., *De Latijnsche school te Noordwijk-Binnen en het Instituut Schreuders 1586-1861-1886* (Leiden, 1886).
- Feith, Jan (red.), *Het Boek der Sporten* (Amsterdam, 1900).
- Luitzen, Jan en Wim Zonneveld, 'Kicksen en wickets. Van cricket naar voetbal in Nederland 1845-1888', in: *Hard gras* 115, special (augustus 2017) 3-150.
- Luitzen, Jan, en Wim Zonneveld, *Hoe voetbal verscheen in Nederland. Rood en Wit, H.F.C., H.V.V. en hun kornuiten, 1880-1910*. Boekspecial van *de SPORTWERELD*, nr. 87-88 (Nijmegen, 2018).
- Mulier, W., *Athletiek en Voetbal* (Haarlem, 1894).
- Mulier, W., *Cricket* (Haarlem, 1894).
- *Voetbal-Almanak 1907-1908. 10e Jaargang* (Amsterdam, 1907).
- Wolf, N.H., 'Brondgeest. 1892-1917', in: *De Kunst. Een Algemeen Geïllustreerd en Artistiek Weekblad,* 9, nr. 486 (19 mei 1917) 385-386.

14. Actiefoto van de wedstrijd Velocitas-Sparta 2-4, Breda, zondag 20 oktober 1907. (*Revue der Sporten* 1:12, 2 november 1907, 380)